

II ULUSAL HALKLA İLİŞKİLER SEMPOZYUMU

21. Yüzyılda halkla ilişkilerde yeni yönelimler, sorunlar ve çözümler
27-28 Nisan 2006

Halkla İlişkilerde Medya ve Kamuoyunu Bilgilendirme Yanılsaması

Yrd. Doç. Dr. Nuran YILDIZ

Ankara Üniversitesi İletişim Fakültesi

ÖZET

Halkla ilişkilerin değişen anlamı içerisinde şeffaf yönetim anlayışı önemli bir yer tutmaktadır. Özellikle tüm kamuoyunu ilgilendiren toplantılar ve bu toplantılarda alınan kararlar konusunda medya aracılığıyla kamuoyunu bilgilendirmek hem kamuoyu tarafından talep edilmekte hem de şeffaflık anlayışı içinde buna gerek duyulmaktadır. Bilgilendirme için genellikle basın toplantısı yöntemi tercih edilmektedir. Konunun ve kararların etki alanı genişledikçe basın toplantısının da önemi artmakta, bu nedenle de medyanın yoğun bir ilgisiyle karşılaşmaktadır. Oysa bu toplantıları düzenleyenler ya her soruya yanıt vermezler ya da verdikleri yanıtlarda net olmazlar. Elbette bunun yönetim tarafından haklı gerekçeleri vardır. İşte burada net yanıtların alınmaması nedeniyle basın toplantısı yalnızca bir "gösteri"ye dönüşmekte ve kamuoyunun bilgileneceği varsayımı da "yanılsama" olarak kalmaktadır.

Bildiri bu çerçevede AB için müzakerelerin başlaması görüşmeleri sırasında Brüksel'de gerçekleşen bir basın toplantısının içerik analizinin sonuçlarını sunmayı amaçlamaktadır.

II ULUSAL HALKLA İLİŞKİLER SEMPOZYUMU

21. Yüzyılda halkla ilişkilerde yeni yönelimler, sorunlar ve çözümler
27-28 Nisan 2006

Halkla ilişkilerin ortaya çıkışı ve bugün kazandığı yeni anlam aslında kamuoyu kavramının gelişimiyle paralel, hatta neredeyse iç içe bir çizgi izlemektedir. Halkla ilişkilerin tarihsel geri planı özel sektörde "yücelmesinin" öncesinde, politik alanda yönetenlerin yönetilenlere bilgi vermesi ve onlardan geribesleme (feedback) alması olarak Antik Yunan'a kadar götürülebilir. Antik Yunan'da doğrudan demokrasiyi gerçekleştiren özgür yurttaşlar, police'le ilgili kararları oylamadan önce bu konuları tartışıyorlardı ve bir karara varıyorlardı. 18. yüzyılda da, Habermas tarafından "burjuva kamusal alanı" olarak tanımlanan kamusal mekânlarda gerçekleşen tartışmaların sonuçlarının yayınlanması da bugünkü anlamda kamuoyunu bilgilendirme çalışmalarının örneği sayılabilir. Dolayısıyla kamuoyuyla ilgili tarihsel çalışmaların da halkla ilişkilerle ilgili tarihsel çalışmaların da aynı olay ve dönemlerde keşiştiği söylenebilir.

Klasik olarak "özgürce oluşan kamuoyunun demokrasinin teminatı" olduğu ileri sürülür. Bugün tüm sorun bu "özgürce" vurgusunda yatmaktadır. Medya, halkla ilişkiler çalışmaları gibi doğal karar alma süreçlerinin dışardan etkiyle değiştirilmesi "özgürce"yi de yeniden tanımlamaktadır. Artık "özgürce" vurgusu süreçleri değil, bireyin "görünür bir baskı altında" olmaksızın karar verebilmesine denk gelmektedir.

Bugün medya da, yönetenler de (karar mekanizmaları demek daha doğru) kamuoyunun bu "özgürce" oluşması fikrinin alınan kararları ve içinde bulunulan durumu meşrulaştırıcı niteliğini önemserler. Bu noktada da "kamuoyunu bilgilendirme" kavramının kararların özgürce oluşmasına yardımcı olmak için yönetimler tarafından kamuya sunulan bir lütuf olduğunu düşünürler.

Oysa başlangıçta kamuoyunun oluşumu için yüzyüze iletişim ortamlarında düşüncelerin karşılaşması söz konusuydu. Çünkü sağlıklı kamuoyunun oluşması için bireylerin karşılıklı iletişime/etkileşime gi-

rerek, kamusal sorunların tartışıldığı ideal bir yüzyüzelik ortamı gerekmektedir. Bugün bu ideal yüzyüzelik ortamı bulunmamakta, dahası alınan kararlar sınırları belirli olan yerleşim birimlerinin çok dışında, meselenin büyüklüğüyle ilgili olarak küresel etkileri olan kararlardır. Medya ise yönetenlerle yönetilenler arasındaki ana kanallardan biri olarak işlemektedir. Üstelik oldukça tartışmalı bir kanaldır. Ortaya çıktığı dönemlerde insanlara bilgi vermek amacını taşımasına rağmen yine aynı dönemlerden başlayarak, uygulanan sansürler ve başka yollarla medyanın tavrının küçük istisnalar dışında yönetenden tarafa olduğu bilinir.

Ancak medya geçirdiği tüm değişim ve dönüşümlere rağmen kendini meşrulaştırıcı işlevler de taşır. Bu meşrulaştırıcı işlevlerden biri hâlâ bilgi vermek iken diğeri kamu adına gözetim işlevidir. Her iki işlev de yönetenlerin kararları konusunda bilgi akışı sağlayarak kamuoyunun oluşumuna katkıda bulunduğu varsayımını içinde barındırmaktadır. Demokrasi elde edilen bilgilerle akılcı tercih yapabilecek yurttaşlara gereksinim duyar. Bunun için temel aracı medyadır. "Bir anlamda kitle iletişim araçları kamuoyunu bilinçlendirme rolünü de yüklenirler" (Bektaş, 2000: 251).

Bu süreçte kamuoyu kavramının Habermas'a göre (1997: 385-386) iki farklı oluşumu içinde taşıyan ikili yapısını da göz ardı etmemek gerekir. Kamuoyunun ikili yapısının birincisi onun ilk ortaya çıkışına kadar giden eleştirelilik niteliğidir. İkincisi ise bir onay mercii olması, doğal olarak da manipülatif olması, dış etkiyle yönlendirilebilir olmasıdır.

Hangi yanıyla olursa olsun kamuoyunun gerek eleştireliliğinin yumuşatılıp, kırılması, ortadan kaldırılması için gerekse yönetim kararlarını onaylayıcı bir tavır geliştirmesi için dış etkiyle yönlendirilmesinde medya önemli bir işleve sahiptir. Medyanın yanı sıra halkla ilişkiler de benzer amaçla işlemektedir. Halkla ilişkiler alanında bugünün dahisi olarak

halkla ilişkilerde medya ve kamuoyunu bilgilendirme yanılsaması

Nuran YILDIZ

tanımlanan Stuart Ewen'in, PR: History of Spin (1996) kitabı da zaten bu dış etkiye vurgu yapmaktadır.

Halkla ilişkilerin değişen anlamı içerisinde şeffaf yönetim anlayışı önemli bir yer tutmaktadır. Dolayısıyla basın toplantıları halkla ilişkiler için önemli yöntemlerden biridir. Kamuoyunu ilgilendiren toplantılar ve bu toplantılarda alınan kararlar konusunda medya aracılığıyla kamuoyunu bilgilendirmek hem kamuoyu tarafından talep edilmekte hem de şeffaflık anlayışı içinde buna gerek duyulmaktadır. Kazancı'nın "ne kadar kamuoyu, o kadar halkla ilişkiler" (2002: 56) şeklinde formüle ettiği görüşü de bu bağlamda anmak gerekir.

Özellikle uluslararası kamuoyunun büyük şirketler ya da büyük siyasi yapılar (devletler, uluslararası kurumlar vs.) tarafından yönlendirilmesinde medyadan başka bir kanalın akıllara gelmesi zor. Önemli ve etki alanı geniş toplantıların bitiminde kamuoyunu bilgilendirici açıklamalar, basın toplantıları düzenlenerek bir anlamda şeffaf yönetim anlayışlarının gösterilerine dönüşür. Aslında "şeffaf" sözcüğü de tıpkı "özgürce" sözcüğü gibi sorunludur. Nasıl ki özgürlük bugün özgür olmakla özgür olmamak arasında bir yerde tanımlanabiliyorsa, şeffaflık da aynı biçimde şeffaf olmakla olmamak arasında tanımlanabilmektedir. Özellikle yapılan açıklamalar bazı bilgileri saklayarak şeffaflığı gerçeklikten ziyade gösteriye dönüştürmektedir. Bunu yaparken bazen bir kısım önemli bilgiler metin dışında tutulurken, kimi zaman seçilen sözcükler gizlemek için kullanılabilir. Örneğin "genel olarak anlaşma sağladığımız" söylenebilir, bazı konularda anlaşamamış bile" açıklaması toplantıdan çözümlü çıkmış gibi gösterse de "bazı konular"ın neler olduğu çözümün de neresinde olduğunu gösterecektir aslında. Bu durum basın açıklamalarının bilgilendirici niteliği içerisinde bir yanılsamadır. Aynı biçimde basın toplantıları da, toplantının başındaki açıklama kısmından gazetecilerin sorularına verilen yanıtlara kadar bir şeffaflık ve bilgilendirme gösterisi

çinde gerçekleşen yanılsamalardır. Toplantının biçiminden başlayan yanılsama, kamuoyu adına soru soran gazetecilerin soru sorarken seçtiği sözcüklerle ve verilen yanıtlardaki sözcüklerle sürer. Radikal gazetesinden İsmet Berkan'ın bilgilendirme toplantılarıyla ilgili gözlemlerini "Bu mudur gazetecilik?" başlıklı yazısında (28.02.2004) değerlendirirken "bu toplantılar, toplantıyı yapan kurumu şeffaflaştırmıyor aynı zamanda medyayı da şeffaflaştırıyor" saptaması önemlidir. Berkan "Televizyon yayınları sayesinde meslektaşlarımızın soru sorma biçimlerini de kamuoyu öğreniyor böylece" diyerek soruyla soruya verilen yanıt arasındaki ilişkiyi de ortaya koymaktadır.

Kamuoyunu bilgilendirici açıklama ve toplantıların bilgilendirme yanılsaması aslında açıklamanın yapılış biçimi, zamanı ve açıklamayı yapan kişilerin niteliğiyle başlayan genelde oldukça kontrollü bir süreçtir. Eğer önemli bir konudaki açıklama yazılı yapılmışsa bu, kimi zaman sürecin bitmediğini, kimi zaman da sorulara yanıt verebilecek kadar net bir durumda olunmadığını ya da net durumun pek iç açıcı olmadığını gösterebilir. Eğer açıklama basın toplantısına dönüşmüşse, bu toplantıyı kimlerin hangi yöntemle yaptığı önemlidir. Basın toplantısında sorular kabul edilecek demektir. Kimi zaman soruların alınmadığı tek taraflı yapılan açıklamalarla gerçekleşen basın toplantılarına da sıkça rastlanmaktadır. Sorular kabul edilecekse, soruların bitinceye kadar mı yoksa bir soru kotası içinde mi olduğu yine yanılsamanın parçasıdır.

Siyasal ortamda yanılsamanın kaçınılmazlığını da unutmamak gereklidir. Bu ortamın yanılsamayı zorunlu kılan nedenleri de söz konusudur. "Siyasalın praksi, ortak eylemi ve katılımcıların sürecin hedefleri ve sonuçlarıyla özdeşleşmelerini kolaylaştırmak için olası en fazla sayıda aktörün katılımına ve değişik kalkış noktalarının sürece dahil edilmesine önem verir" (Meyer, 2002: 56). Bu nedenle de Meyer'e göre (2002: 57) siyasal alandaki uzmanlar için önemli olan tek şey

II ULUSAL HALKLA İLİŞKİLER SEMPOZYUMU

21. Yüzyılda halkla ilişkilerde yeni yönelimler, sorunlar ve çözümler
27-28 Nisan 2006

önce bir çözüm bulmak ve ardından bu çözümü uygulamaya sokmak için gerekli "üretim zamanı"dır. Bu zaman medyada oldukça kısadır, neredeyse sifıra yakındır, hatta sıfırdır. "Oysa siyaset kendi praksisinin gereklerine, kökleri demokrasinin zorunluluklarında yatan gerekliliklere saygı gösterdiği sürece siyasal süreç için daha uzun zaman ufukları savunulabilir, hatta elzem olmaya devam edecektir" (Meyer, 2002: 57).

Bu genel çerçevede, "basın toplantılarının kamuoyunu bilgilendirme işlevinin bir yanılısına olduğu" varsayımını test etmek için 17 Aralık 2004'te Avrupa Konseyi'nde Birleşmiş Milletler (BM) Genel Sekreteri'nin de katıldığı zirve sonrasında gerçekleşen basın toplantısının çözümlemesi yapılmıştır. Bu toplantı özellikle Kıbrıs sorunu nedeniyle Türkiye'nin AB'ye üyelik sürecini etkilenmesi tartışmaları nedeniyle önemli bir toplantıydı. BM Genel Sekreteri Kıbrıs sorununu çözmek amacıyla taraflar arasında etkin bir rol alarak "Annan Planı" olarak adlandırılan bir plan hazırlamıştı. Bu plan adadaki iki kesim tarafından oylanmış, Türk tarafının kabulü, Rum tarafının reddiyle sonuçlanmıştı. Yunanistan Kıbrıs konusunu elinde koz olarak bulundurarak Türkiye'nin AB'ye üyeliğini veto edebileceği mesajları veriyordu. Dolayısıyla bu zirveden çıkacak tavır hem BM'nin etki alanını, hem AB'nin etki alanını hem de Türkiye ve Yunanistan ilişkilerini, dahası AB'ye komşuluğun gündeme gelmesi olasılığıyla Ortadoğu'yu etkileyecek olması nedeniyle uluslararası medya tarafından da dikkatle izlenmiştir.

AB ve Türkiye

1963 Ankara Antlaşması'ndan bugüne devam eden Türkiye'nin Avrupa Birliği serüveni son yıllarda yaşanan gelişmelerle heyecanlı ve gerilimli bir durum almıştır. Özellikle Avrupa Birliği Komisyonu tarafından 6 Ekim 2004'te yayınlanan Tavsiye Raporu'nda yer alan "Türkiye'nin Kopenhag Kriterleri'ni yerine getirmiş olduğu ve bu

nedenle ortaklık görüşmelerinin başlaması" önerisi, 17 Aralık 2004'te toplanan Avrupa Birliği liderler toplantısında müzakere tarihi beklentilerini artırmış, sonuçta müzakerelerin başlama tarihi 3 Ekim 2005 olarak açıklanmıştır. Ancak görüşmeler sırasında müzakere sürecinde Kıbrıs sorununun bir koşul olarak kabul edilip edilmeyeceği tartışmalara konu olmuştur. 17 Aralık 2004 Zirvesi önemli beklentilere yol açmıştır.

Birleşmiş Milletler Genel Sekreteri Kofi Annan, AB ülkelerinin liderlerinin özel konluğu olarak Brüksel'deki zirveye katılmış, AB Dönem Başkanı Hollanda Başbakanı Jan Peter Balkenende ve AB Komisyonu Başkanı Jose Manuel Barroso'yla bir araya gelmiştir. Dünya medyasının gözleri bu toplantı sonrasında düzenlenecek olan basın toplantısına çevrilmiştir. Çünkü zirveden çıkacak kararlar AB ülkelerini ilgilendirdiği kadar sonuçları nedeniyle ABD ve Türkiye'nin üyeliğiyle AB'ye komşu olma olasılığıyla Ortadoğu'yu da ilgilendiren bir alanı etkileyeceği beklentisi söz konusudur. Uluslararası düzeyde önemli bir toplantıdır.

Toplantı bitiminde Annan, Balkenende ve Barroso medyanın önüne çıkarak bir basın toplantısı düzenlemişlerdir. Bu toplantının haberi ertesi gün Türkiye medyasında Annan'ın "gelişmelerin sorunun çözümünü getirmesini umut ediyorum" sözleri ve Balkenende'nin "yakın işbirliği sürecektir" sözleriyle yer aldı. Bu sözler kamuoyunu bilgilendirecek ayrıntılı/sağlam bilgiler taşıyordu. Peki bu durum medyanın yeni tür içi boş, eğlendirici bilgi verme işleviyle açıklanabilir miydi, yoksa gerekçe medyanın dışında, basın toplantısının içinde olabilir miydi? Bu soruların yanıtını bulmak için bu basın toplantısının çözümlemesini yapmak gerekiyordu.

Araştırmanın Yöntemi

Araştırma yukarıda da belirtildiği gibi "basın toplantılarının kamuoyunu bilgilendirme işlevinin bir yanılısına olduğu"

halkla ilişkilerde medya ve kamuoyunu bilgilendirme yanılsaması

Nuran YILDIZ

varsayımını test etmeye yönelik olarak tasarlandı. BM Genel Sekreteri, Avrupa Konseyi Başkanı ve AB Komisyonu Başkanı'nın 17 Aralık 2004, saat 13.00'te yaptıkları toplantının bant kaydı çözülerek 5 sayfalık bir metin elde edildi. Bu metin söylem çözümlemesi yöntemiyle değerlendirildi.

Söylem çözümlemesi metinlerin dilinde varolan yapıları ortaya koymaya çalışan bir çözümleme yöntemidir (İrvan, 2000: 81). Bu yolla, toplumsal iktidarın nasıl inşa edildiğini ortaya koyarken aynı zamanda söylemin sunduğu olanaklarla "bilgi"nin paylaşımında başvurulan yollarını da ortaya koymaktadır. Söylem çözümlemesinde esas alınan bağlamdır. Metin aynı zamanda ait olduğu toplumsal yapının bir ürünüdür. Bu nedenle söylem analiziyle, ilişkilerin kurulma biçimleri, bilginin paylaşılma biçim ve dereceleri dil ve söylem içinde somutlanabilmektedir. Bu çalışmada da basın toplantısının söyleminin nasıl kurulduğu değerlendirilmiştir. Toplantıyla ilgili haberin kendi söylemini kurması başka bir ortamda oluşurken özü itibarıyla toplantı söyleminden bağımsız olmadığı da unutulmamalıdır.

Çalışma "bilgilendirme yanılsaması" varsayımını değerlendirdiğinden önce "bilgi"den ne anlamak gerektiği ortaya konulmalıdır. Çünkü metinde aranacak şeyin tanımını yapmak gereklidir. Herkes genel olarak bilginin ne olduğunu bilir ancak ayrıntılara sıra gelince sorun da başlar. Bilginin ne olduğu bilinirse bilgi diye görme eğiliminde olunan şeylerin gerçekten bilgi olup olmadığının sorgulanması gündeme gelir. Bilgi paylaşıldığı noktada bildirimler yapılır ve bu bildirimler de sözcüklerden oluşur. Ancak bu bildirimler kestirimlerden oluşmalıdır ve belirli kanıtlara dayandırılmış olmalıdır. Çünkü kestirimlerin doğru olma olasılıkları düşüktür. Ayrıca Pears bu niteliklere kişinin söylediği bilgiye güven duymasını da eklemektedir (2004: 26-27). Bilgiyi üç grupta toplamaktadır: Olgu bilgisi, tanıma yoluyla bilgi ve nasıl yapacağı bilgisi.

Örneğin "Pencereden gördüğüm bir şimşek çakmasıdır" cümlesi daha önce şimşek çakması gördüğü için tanıma yoluyla bilgi olabileceği gibi şimşek üzerine edinilen olgu bilgisiyle de açıklanabilir. Bu cümle "şimşek çakması olmayabilir bana öyle geldi" diyerek sakınlı ya da "şimşek çakması olmayabilir" diyerek kuşkucu olabilir. Bu iki yaklaşım da konuşanı yanlış düşürmeyen olumsal olarak doğrulayan cümlelerdir ancak bilgi olarak açıklanması zordur.

"Şu bana bir bulut gibi görünüyor" demek tek başına yeterli değildir. Düşünceleri, duygu ve izlenimleri bilgi olarak değerlendirmek dolayısıyla doğru değildir. Ayrıca bilginin dış dünyaya bir şekilde dayanıyor olması gerekir. Bu kısa açıklamadan sonra metinde aranacak bilginin nitelikleri kestirim olmayan, sakınlı ve kuşkucu olmayan, düşünce, duygu, dilek ve izlenim içermeyen dolayısıyla belirli kanıtlara dayanan, kestirimsiz, kuşkuya yer bırakmayan, duygu, düşünce, beklenti ve izlenimden ziyade dış dünyaya bir şekilde dayanan bildirim olarak belirginleşmektedir.

Çözümleme yapılırken gazetecilerin sorduğu soruların cümle yapılarına ve kullandıkları sözcüklere odaklanılırken verilen yanıtlara da aynı kriterlerle odaklanılmıştır. Yanıtlardan örnek cümleler seçilirken şu yol izlenmiştir: Uzun yanıtlarda ilk cümle ve iki cümle atlayarak diğer cümleler ve son cümle, kısa yanıtlarda (üç cümle ve daha az) tüm cümleler değerlendirmeye alınmıştır.

Söz konusu basın toplantısı metninin bağlamından yukarıda kısaca açıklanan AB ve BM ilişkileri çerçevesinde Zirvenin siyasal bağlamı anlaşılmalıdır.

Bulgular

Basın toplantısı Balkenende, Annan ve Barroso'nun kısa konuşmalarıyla başlamıştır. Kısa konuşmalardan sonra soru ve yanıt bölümüne geçilmiştir.

II ULUSAL HALKLA İLİŞKİLER SEMPOZYUMU

21. Yüzyılda halkla ilişkilerde yeni yönelimler, sorunlar ve çözümler
27-28 Nisan 2006

Giriş Konuşmaları:

Genel olarak bir bilgilendirme toplantısında giriş konuşmalarından beklenen, selamlaşma ve toplantının içeriğine ilişkin kısa ve seçilmiş bilgilerdir. 3 katılımcının giriş konuşmalarına bakıldığında;

İlk sözü alan Avrupa Konseyi Başkanı Balkenende 15 cümlelik bir giriş yapıyor. Yukarıda açıklanan yöntemle 6 cümle değerlendirmeye alındı.

İlk cümle:

"Dünkü gibi yeniden İngilizce konuşmamı tercih ediyorsunuz o halde toplantıyı İngilizce yapacağız." (Bilgi/bilinenin tekrarı)

İki cümle atlayarak cümleler:

"Şunu söylemekten memnuniyet duyuyorum ki sayın Genel Sekreter'e çok büyük bir destek çıktı." (İzlenim)

"Bir araya gelen panelin üyeleri bir rapor yayınladı ve sayın Genel Sekreter de bununla ilgili görüşünü tekrarladı." (Bilgi/içeriksiz)

"AIDS-HIV virüsü, yoksulluk, teröre karşı mücadele etmek durumundayız." (Düşünce)

"Sayın Genel Sekreter burada bulunduğunuz için çok memnunuz." (Duygu)

Son cümle (Arada bir cümle atlandı):

"Daha iyi bir dünya kurma yönündeki çabalarınıza destek vermeyi sürdüreceğiz." (Kestirim)

İkinci sözü alan BM Genel Sekreteri Kofi Annan 16 cümle ile giriş konuşması yapıyor. 6 cümle değerlendirildi.

İlk cümle:

"İyi öğleden sonralar diliyorum hanımefendiler, beyefendiler." (Selamlama)

İki cümle atlayarak cümleler:

"Görüşmelerimizde az önce duyduğunuz gibi Birleşmiş Milletler-Avrupa Birliği ilişkilerinden bahsettik." (Tekrar)

"Dolayısıyla şimdiden ortağız ve sayın Başbakan her zaman ortak olacağımızı bilmekten büyük bir memnuniyet duyuyorum." (Duygu)

"Bu bağlamda çok taraflı ilişkimizin güçlendirilmesinden söz ediyor." (Tekrar)

"Bugünden o güne (Eylül 2005 BM Zirvesi, New York) kadar yapacak çok iş var ancak bu raporun AB liderleri tarafından çok olumlu bir şekilde karşılanması beni cesaretlendiriyor." (Duygu)

Son cümle:

"Eylül ayında liderler bu konuyla geldikleri zaman bunun somut eyleme dönüşmesini umuyorum." (Beklenti/Dilek)

Avrupa Birliği Komisyonu Başkanı Jose Manuel Barroso da 15 cümle kullanıyor ancak bunlar çok kısa cümleler. Bu konuşmadan da 6 cümle değerlendirildi.

İlk cümle:

"Teşekkür ederim." (Selamlama)

İki cümle atlayarak cümleler:

"Sayın Genel Sekreter siz Birleşmiş Milletler'e kendinizi adadınız." (İzlenim)

"Ben bu işbirliğinin Avrupa Birliği Komisyonu'nun kararınca önümüzdeki 5 yıl içinde daha da yoğunlaşmasını umuyorum." (Beklenti/Dilek)

"Uluslararası camianın bugün karşı karşıya olduğu karmaşık durumları ancak bu şekilde çözebiliriz." (İzlenim)

"Avrupa Birliği Komisyonu olarak ekonomi, ticaret, çevre, sosyal kalkınma konularında bir çok bağ geliştirdik." (Bilgi/tekrar)

Son cümle:

"Bütün bu hedeflere varmak için bu yöntemi kullanacağız." (Bilgi/içeriksiz)

Soru ve Yanıtlar:

Oturum yöneticisi "zaman darlığı nedeniyle" 3-4 soru alınabileceğini belirterek ilk

halkla ilişkilerde medya ve kamuoyunu bilgilendirme yanılsaması

Nuran YILDIZ

gazeteciye söz veriyor. Basın toplantısında toplam 5 soru soruluyor. Dolayısıyla önemli bir uluslararası toplantının bilgi içermeyen açıklamalarının ardından zaman ve soru sayısının azlığı "bilgilendirme"yi etkilemektedir.

1.Soru: Gazeteci Annan'ın Kıbrıs konusunda deneyim sahibi olduğunu söyleyerek "Sayın Genel Sekreter bu konuda bugün oluşan durumla ilgili değerlendirmeniz nedir? Türkiye ve Kıbrıs'la ilgili olarak Kıbrıs konusunda Türkiye ile ilgili oluşturulan atmosferi nasıl değerlendiriyorsunuz?" sorusunu yöneltiyor. Soruda dikkat çeken "değerlendirme" sorulması ve kamuoyunun beklediği Türkiye ve Kıbrıs Sorunu'nun giriş konuşmalarında değerlendirilmemesinin farkındalığıdır.

Annan bu soruya 17 cümleyle yanıt veriyor. Ancak dikkat çeken bu 17 cümlelerin 8'i "yüksek sesle mi konuşayım" sorusuyla yenileniyor. Değerlendirme geriye kalan 9 cümle üzerinden yapılmış, 4 cümle dikkate alınmıştır.

İlk cümle:

"Öncelikle bu soru bana mı yönetildi?" (Oysa gazeteci doğrudan hitapta bulunuyor.) (-)

İki cümle atlayarak cümleler:

"Umuyorum ki çok olumlu gelişmeler olur ki, gelecekte buraya geldiğimiz, burada bir araya geldiğimiz zaman Kıbrıs sorunu artık AB'nin gündemindeki bir sorun olmaz." (Beklenti/Dilek)

"Bunu umuyorduk." (bugüne kadar çözümü kastediyor.) (Beklenti/Dilek/tekrar)

Son cümle:

"Bunu (çözümü) başaramadık ama önümüzde yarın var ve umuyorum ki gelişmeler olacaktır." (Beklenti/Dilek)

2. Soru: "İki sorum var. Biri sayın Genel Sekreter'e diğeri Avrupa Konseyi Başkanı'na. Bir yorum yapmadan Konsey'in bildirgesiyle

ilgili olarak acaba müzakerelerin şu aşamada nasıl olduğuna dair küçük bir ayrıntı verebilir misiniz? Doğru yönde ilerleniyor mu? Özünü aktarabilir misiniz? Sayın Genel Sekreter acaba Kıbrıs sorununun çözümü için bir girişimde bulunma niyetiniz var mı? Eğer yoksa görüşmeler ne zaman yeniden başlayabilir? Bu konudaki görüşünüzü ifade edebilir misiniz?"

Gazeteci "yorum yapmadan" ibaresini kullanarak yukarıda tanımlanan, somut bilgi istediğini açıklıyor. Annan'a "niyetini" sorsa da süreçle ilgili bilgi istediği açık.

Bu soruya Balkenende'nin yanıtı kısa ancak gazetecinin vurgusuna rağmen verilen yanıt oldukça çarpıcı olduğu için yanıtta geçen 5 cümle de değerlendirmeye alındı.

İlk cümle:

"Reuters gazetecisi olarak sizden böyle bir soru bekliyordum." (Beklenti)

"Çok net bir soru sordunuz ama daha önce de bu soruya yanıt verildi." (Düşünce)

"Sayın Kofi Annan'ın konuşması üzerine yoğunlaşıyoruz." (Bilgi/içeriksiz)

"Dolayısıyla da Avrupa Konseyi çalışmalarıyla, diğer yönleriyle ilgili yorumda bulunmak istemiyorum." (-)

"Bugün başka olasılıklar gündeme gelebilir." (Beklenti)

Bu soruya Annan 8 cümleyle yanıt veriyor. 4 cümle değerlendirmeye alındı.

İlk cümle:

"Burada bulunduğum sürece Kıbrıs konusu benim doğrudan ilgilendiğim bir konu olarak gündeme gelmedi." (Bilgi/kuşkucu)

İki cümle atlayarak cümleler:

"Kıbrıs konusuyla ilgili bir kez daha müzakereler gerçekleştirilecek mi?" (-)

"Taraflar hazır olursa, ileriye dönük bir iyi niyet beyanında bulunurlarsa ben de kendi iyi niyet görevim çerçevesinde bir girişimde

II ULUSAL HALKLA İLİŞKİLER SEMPOZYUMU

21. Yüzyılda halkla ilişkilerde yeni yönelimler, sorunlar ve çözümler
27-28 Nisan 2006

bulunabilirim." (Düşünce)

Son cümle:

"Bu konuda hazırım ama tarafların nereye gidecekleri konusunda bir kararlılık ifade etmeleri gerekiyor." (Beklenti)

3. Soru: AB, BM'de çok taraflılığa destek verdi. Bu destek acaba Güvenlik Konseyi'nde veto hakkı bulunan üyeler arasında daha fazla AB üyesi görmemiz anlamına mı gelecek yoksa AB tek başına bir kurum olarak mı temsil edilecek?

Çok net bilgi içeren bir yanıt isteyen bu soruya Annan 5 cümleyle yanıt veriyor.

İlk cümle:

"Tek bir temsilci bulunması gündeme gelmedi." (Bilgi)

İki cümle atlayarak cümleler:

"Dolayısıyla bu konuda bir karar alınmadığını söyleyebilirim." (Bilgi/Kuşkucu)

Son cümle:

"Ama böyle bir karar alınırca umuyorum ki tüm taraflar, tüm bölgeler için adil bir karar alınmış olur." (Beklenti/Dilek)

4. Soru: "Sayın Genel Sekreter biliyorsunuz ki Ruanda birlikleri Kongo topraklarında. Acaba BM Ruanda'ya bu nedenle herhangi bir yaptırım uygulayacak mı?"

Bu soruya beklenen yanıtın da oldukça net olması gerekiyor. Annan'ın 3 cümleyle verdiği yanıt değerlendirmeye alındı:

"Biliyorsunuz biz bu gelişmeleri çok yakından denetlemeye tabi tuttuk." (Bilgi/Tekrar)

"Bölgedeki BM birlikleri ellerinden gelenin en iyisini yapıyorlar." (İzlenim)

"Tabii yaptırım sorunu şu anda gündemde olan bir konu değil." (Bilgi/kuşkucu)

5. Soru: Gazeteci "Sayın Genel Sekreter Fox Haber Kanalı'ndan bugün çok ciddi bir destek verildiğini duydum" diye söze başlıyor ancak

sorunun devamı net olarak duyulmuyor. Bununla birlikte soru her ne olursa olsun Annan'ın yanıtı araştırma konusu açısından oldukça anlamlı. Yanıtta 7 cümle yer alıyor. Değerlendirmeye alınan 3 cümle ise şöyle:

İlk cümle:

"Öncelikle bu suçlamaları çok ciddiye alıyoruz ve bunun en ince ayrıntısına kadar çözülmesini istiyoruz." (Dilek)

İki cümle atlayarak cümleler:

"BM yetkilileri ve biz de bu işin sonucuna varacağız." (Beklenti)

Son cümle:

"Bir çıkarsamada bulunmadan önce veriler ortaya çıksın ondan sonra bir değerlendirme yapacağız." (Bilgi/Sakinim)

SONUÇ

Siyasal sürecin gerek duyduğu zaman ve bunu sağlamanın ön koşulu olarak dengeleri koruma zorunluluğu, medyanın "an"a olan gereksinimi, demokrasilerde kamuoyunun bilgilendirilmesi gereksinimi birlikte bir "yanılsamalar dünyası" yaratmaktadır.

Yanılsamalar şekil ve içerik olarak yaratılmaktadır. Şekil olarak toplantının biçimi, soru sayısı gibi etkenler söz konusu olmaktadır. Dolayısıyla önemli bir uluslararası toplantının bilgi içermeyen açıklamalarının ardından zaman ve soru sayısının azlığı "bilgilendirme"yi etkilemektedir.

İçerik olarak başka yanılsama yöntemlerine rastlanmaktadır. Öncelikle açıklamalar kısa tutulmakta, açıklanan şey belirli bir bilgi içermek yerine seçilmiş sözcüklerle bir "gösteri" yapılmaktadır. Hem giriş konuşmalarında hem de sorulara verilen yanıtlarda bilgi olarak sunulanlar ise bilgi tanımına uymamaktadır. Bilgi olarak aktarılanlar "bilgi"den çok beklenti, duygu, düşünce, kestirim ve izlenim cümleleri olarak tanımlanmaktadır. Dahası bilgi olarak değerlendirilebilecek az sayıda cümle ise (40/14) daha önce olan ve

halkla ilişkilerde medya ve kamuoyunu bilgilendirme yanılsaması

Nuran YILDIZ

bilinen bir şeyin yinelenmesi, muğlak ifadelerin kullanılması, içeriğin boşaltılması, kuşkucu ve sakınlı ifadeler kullanılması yöntemleriyle "bilgilendirme yanılsaması" yaratılmaktadır. Zaten az sayıdaki bilgi cümleleri de yanılsamanın oluşmasına hizmet etmektedir.

Sonuç olarak; konunun ve kararların etki alanı genişledikçe basın toplantısının da önemi artmakta, bu nedenle de medyanın yoğun bir ilgisiyle karşılaşılmaktadır. Oysa bu toplantıları düzenleyenler ya her soruya yanıt vermezler ya da verdikleri yanıtlarda net olmazlar. Elbette bunun yönetim tarafından geçerli gerekçeleri söz konusudur. İşte burada net yanıtların alınmaması nedeniyle basın toplantısı yalnızca bir "gösteri"ye dönüşmekte ve kamuoyunun bilgileneceği varsayımı da "yanılsama" olarak kalmaktadır. Dolayısıyla meydana gelen bilgi boşluğu da medya yorumlarıyla doldurularak yeni bir medya gerçekliğinin oluşumuna yol açmaktadır.

KOFİ ANNAN, JAN PETER BALKENENDE ve JOSE MANUEL BARROSO BASIN TOPLANTISI

CANLI YAYIN, 13:00, 17.12.2004

Sözcü: Avrupa Konseyi Başkanı'na sözü veriyorum.

JAN PETER BALKENENDE (AVRUPA KONSEYİ BAŞKANI): Dünkü gibi yeniden İngilizce konuşmamı tercih ediyorsunuz, o halde toplantıyı İngilizce yapacağız. Bu sabah Birleşmiş Milletler Genel Sekreteri'yle son derece ilginç tartışmalar, görüşmeler yaptık. Sayın Genel Sekreter'in Avrupa Birliği üyeleriyle bir araya gelmesi bizim için büyük bir şeref oldu. Şunu söylemekten memnuniyet duyuyorum ki sayın Genel Sekreter'e çok büyük bir destek çıktı. Çünkü hepimiz şunun bilincindeyiz; kendisi sorunları çözebilmemiz için etkin, çok taraflı bir sisteme ihtiyaç duyduğumuzun bilincinde. Çok üst düzeyde bir panel düzenlendi. Bir araya gelen panelin

üyeleri bir rapor yayınladı ve sayın Genel Sekreter de bununla ilgili görüşünü açıkladı. Bu günlerde Avrupa Birliği'nin Birleşmiş Milletler ile ilişki halinde olması son derece önemli. Biz sayın Genel Sekreter'e şunu açıklıkla ifade ettik ki biz de çok taraflı etkin bir destek veriyoruz. AIDS-HIV virüsü, yoksulluk, teröre karşı mücadele etmek durumundayız. Bütün bunları yaparken de birlikte, dünya çapında güçlerimizi birleştirerek mücadele etmek durumundayız. Sayın Kofi Annan'ı şu konuda temin ediyoruz: Avrupa Birliği kendisi ve Birleşmiş Milletler için bir ortaktır. Sayın Genel Sekreter burada bulunduğunuz için çok memnunuz. Desteğimizi gördünüz. Daha iyi bir dünya kurma yönündeki çabalarınıza destek vermeyi sürdüreceğiz.

Sözcü: Sayın Genel Sekreter..

KOFİ ANNAN (BİRLEŞMİŞ MİLLETLER GENEL SEKRETERİ): İyi öğleden sonralar diliyorum, hanımefendiler, beyefendiler. Sayın Başbakan, öncelikle bu sıcak sözlerinizden ve beni bu Konsey toplantısına davet ettiğiniz için size teşekkür etmeme izin verin. Avrupa Birliği üyesi liderlere de az önce gerçekleştirdiğimiz mükemmel görüşmeden ötürü teşekkür etmek istiyorum. Görüşmelerimizde az önce duyduğunuz gibi Birleşmiş Milletler-Avrupa Birliği ilişkilerinden bahsettik. Son yıllarda bu ilişki çok daha elle tutulur hale geldi. Barışın korunması, ihtilafların çözülmesi ve dünyanın kalkınması gibi konularda pek çok alanda çalışıyoruz. Dolayısıyla şimdiden ortağız ve Sayın Başbakan her zaman ortak olacağımızı bilmekten büyük bir memnuniyet duyuyorum. Tabii bu sabah buradaki mevcudiyetim şu açıdan da önemli, aynı yönde ilerlememizin altını çizmem gerekiyor ve Avrupa Birliği'nin bu yöndeki niyetini çok açık ifade ettiğini ben de görüyorum. Tabii Birleşmiş Milletler'in reforma tâbi tutulması ve dünyanın maruz kaldığı tehlikelerle ilgili hazırlanan rapor son derece mükemmel bir rapor çünkü son derece önemli tavsiyelerde bulunuyor. Bu bağlamda

II ULUSAL HALKLA İLİŞKİLER SEMPOZYUMU

21. Yüzyılda halkla ilişkilerde yeni yönelimler, sorunlar ve çözümler
27-28 Nisan 2006

çok taraflı ilişkimizin güçlendirilmesinden söz ediyor. Önümüzdeki eylülde New York'ta çok önemli bir zirve düzenlenecek. Umuyorum ki burada liderler Birleşmiş Milletler'i 21. yüzyıla taşıyacak reformlar konusunda anlaşmaya varabilirler. Bugünden o güne kadar yapacak çok iş var ancak bu raporun Avrupa Birliği liderleri tarafından çok olumlu bir şekilde karşılanması beni cesaretlendiriyor. Elbette diğer alanlarda da çalışmamız gerekiyor. Diğer bölgelerde de genel anlamda olumlu karşılandı rapor. Eylül ayında liderler bu konuyla geldikleri zaman bunun somut eyleme dönüşmesini umuyorum.

Sözcü: Çok teşekkür ediyorum. Ve Avrupa Birliği Komisyonu Başkanı'na sözü veriyorum.

JOSE MANUEL BARROSO (AVRUPA BİRLİĞİ KOMİSYONU BAŞKANI): Teşekkür ederim. İki ifade kullanabilirim aslında Birleşmiş Milletler'le olan ilişkimizi tanımlamak için: Etkin çok taraflılık ve milenyumun hedeflerine varılması. Bu konularda desteğimize güvenebilirsiniz. Sayın Genel Sekreter siz Birleşmiş Milletler'e kendinizi adadınız. Sayın Balkenende az önce buna değindi. Ve Avrupa Birliği Komisyonu ve Birleşmiş Milletler şimdiden zaten çok iyi işbirliği içinde. Ben bu işbirliğinin Avrupa Birliği Komisyonu'nun kararınca önümüzdeki 5 yıl içinde daha da yoğunlaşmasını umuyorum. Sayın Genel Sekreter bu anlamda Avrupa Birliği'nin taahhüdüne güvenebilir. Avrupa Birliği sadece etkin çok taraflı bir sistemin hedefine varabileceğini gündeme getiriyor. Uluslararası camianın bugün karşı karşıya olduğu karmaşık durumları ancak bu şekilde çözebiliriz. Komisyon Birleşmiş Milletler'le ilgili milenyumun hedeflerini paylaşmaktadır kalkınmayla ilgili olarak. Ve yoksulluk, güvenlik ve ihtilaf çözümü konusunda işbirliği yapabilmek için mevcut bağlarımızı güçlendirmeliyiz. Avrupa Birliği Komisyonu olarak ekonomi, ticaret, çevre, sosyal kalkınma konularında bir çok bağ geliştirdik. Sayın Genel Sekreter Kofi Annan bu konularda bize güvenebilir. Bütün bu hedeflere varmak için

bu yöntemleri kullanacağız.

Sözcü: Evet, zaman darlığı nedeniyle sadece 3-4 soru alabileceğiz. Evet siz ikinci sıradan, sizden soru alalım.

GAZETECİ: Sayın Genel Sekreter uzun süre Kıbrıs konusunda deneyim sahibi oldunuz ve oraya özel bir temsilci göndereceğinize dair bilgiler geliyor. Bugün oluşan durumla ilgili değerlendirmeniz nedir? Bu zirvede Türkiye ve Kıbrıs'la ilgili olarak Kıbrıs konusunda Türkiye ile ilgili oluşturulan atmosferi nasıl değerlendiriyorsunuz?

K.ANNAN: Şimdi bu soru bana mı yöneltildi? Bundan emin değilim ama şunu söylememe izin verin. Çok büyük bir dikkatle bu alandaki gelişmeleri takip ettim. Umut ediyorum ki gelecekte yaşanacak gelişmeler mevcut sorunun çözümü için Avrupa, Kıbrıs ve Türkiye 'ye yardımcı olur. Bugün çok zor bir aşamada bulunuyoruz. Biraz daha yüksek sesle mi konuşmamı istiyorsunuz? Şunu söylüyordum. Öncelikle bu soru bana mı yöneltildi? Bundan emin olmadığımı söylemiştim. Ancak bu gelişmeleri çok yakından takip ettiğimi ifade ettim. Umuyorum ki çok olumlu gelişmeler olur ki gelecekte buraya geldiğimiz, burada bir araya geldiğimiz zaman Kıbrıs sorunu artık Avrupa Birliği'nin gündemindeki bir sorun olmaz. Böyle bir madde olmaz. Keşke bugüne kadar çözülmüş olsaydı. Bunu umuyorduk. Keşke Kıbrıs bugün Avrupa Birliği'ne birleşmiş bir ada olarak girseydi. Bunu başaramadık ama önümüzde yarın var ve umuyorum ki gelişmeler olacaktır.

Sözcü: Evet beşinci sıra. Ve daha sonra üçüncü sıraya geçiyoruz.

GAZETECİ: İki sorum var. Biri Sayın Genel Sekreter'e diğeri de Avrupa Konseyi Başkanı'na. Bir yorum yapmadan Konsey'in bildirgesiyle ilgili olarak acaba müzakerelerin şu aşamada nasıl olduğuna dair küçük bir ayrıntı verebilir misiniz? Özünü aktarabilir misiniz? Sayın Genel Sekreter acaba Kıbrıs

halkla ilişkilerde medya ve kamuoyunu bilgilendirme yanılsaması

Nuran YILDIZ

sorununun çözümü için bir girişimde bulunma niyetiniz var mı? Eğer yoksa görüşmeler ne zaman yeniden başlayabilir? Bu konudaki görüşünüzü ifade edebilir misiniz?

J. P. BALKENENDE: Reuters gazetecisi olarak sizden böyle bir soru bekliyordum. Çok net bir soru sordunuz ama daha önce de bu soruya yanıt verildi. Sayın Kofi Annan'ın konuşması üzerinde yoğunlaşıyoruz. Dolayısıyla da Avrupa Konseyi çalışmalarıyla, diğer yönleriyle ilgili yorumda bulunmak istemiyorum. Bugün başka olasılıklar gündeme gelebilir.

K.ANNAN: Burada bulunduğum sürece Kıbrıs konusu benim doğrudan ilgilendiğim bir konu olarak gündeme gelmedi. Birleşmiş Milletler ve Avrupa Birliği ilişkisi gündemimizdeki konuydu, önümüzdeki yılın zirvesinde de bu ele alınacak. Kıbrıs konusu ile ilgili bir kez daha müzakereler gerçekleştirilecek mi? Şunu söyleyeyim, biliyorsunuz bu yılın başında bir oylama yapıldı, bir referandum yapıldı ve tarafların çok dikkatlice konuyu ele alması çağrısında bulunmuştum ve ilerleme konusunda düşüncelerini istemiştim. Bu konuyla ilgili birtakım fikirler ortaya çıkarsa o zaman iyi niyet çerçevesinde ben de bu konunun çözümü için girişimde bulunacağımı söyleyeceğim. Taraflar hazır olursa, ileriye dönük bir iyi niyet beyanında bulunurlarsa ben de kendi iyi niyet görevim çerçevesinde bir girişimde bulunabilirim. Bu konuda hazırım ama tarafların nereye gidecekleri konusunda bir kararlılık ifade etmeleri gerekiyor.

JUAN CARLOS (EL MONDO GAZETESİ MUHABİRİ): Avrupa Birliği Birleşmiş Milletler'de çok taraflılığa destek verdi. Bu destek acaba Güvenlik Konseyi'nde veto hakkı bulunan üyeler arasında daha fazla Avrupa Birliği üyesi görmemiz anlamına mı gelecek, yoksa Avrupa Birliği tek başına bir kurum olarak mı temsil edilecek?

K.ANNAN: Tek bir temsilci bulunması gündeme gelmedi. Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nde, şu anda New York'ta

tartışılan, gündemde olan bir konu değil bu. Sanırım bununla ilgili olarak öne sürülen önerilerin, gündeme getirilen önerilerin üye devletler tarafından incelenmesi gerekecek. Dolayısıyla bu konuda bir karar alınmadığını söyleyebilirim. Ama böyle bir karar alınırsa umuyorum ki tüm taraflar, tüm bölgeler için adil bir karar alınmış olur.

GAZETECİ: Sayın Genel Sekreter biliyorsunuz ki Ruanda Birlikleri Kongo topraklarında. Acaba Birleşmiş Milletler Ruanda'ya bu nedenle herhangi bir yaptırım uygulayacak mı?

K.ANNAN: Biliyorsunuz biz bu gelişmeleri çok yakından denetlemeye tâbi tuttuk. Bölgedeki Birleşmiş Milletler birlikleri ellerinden gelenin en iyisini yapıyorlar. Tabii yaptırım meselesi şu anda gündemde olan bir konu değil.

GAZETECİ: Sayın Genel Sekreter Fox Haber Kanalı'ndan bugün çok ciddi bir destek verildiğini duydum size ama biliyorsunuz ki...(sorunun devamı duyulmuyor)

K.ANNAN: Öncelikle bu suçlamaları çok ciddiye alıyoruz ve bunun en ince ayrıntısına kadar çözülmesini istiyoruz. İşte bu nedenle ben bağımsız bir araştırma ekibi kurdum Sayın Wolker'ın başkanlığında. Ve Birleşmiş Milletler ile tam bir iş birliği içinde olacaklar. Birleşmiş Milletler yetkilileriyle ve biz de bu işin sonucuna varacağız. Bir çıkarsamada bulunmadan önce veriler ortaya çıksın ondan sonra da bir değerlendirme yapacağız.

II ULUSAL HALKLA İLİŞKİLER SEMPOZYUMU

21. Yüzyılda halkla ilişkilerde yeni yönelimler, sorunlar ve çözümler
27-28 Nisan 2006

KAYNAKÇA

- Bektaş, Arsev (2000) Kamuoyu, İletişim ve Demokrasi, İstanbul: Bağlam Yayınları.
- Ewen, Stuart (1996) PR! History of Spin, New York: Basic Books.
- Habermas, J. (1997) Kamusalın Yapısal Dönüşümü, Çev. Tanıl Bora- Mithat Sancar, İstanbul: İletişim Yayınları.
- İrvan, Süleyman (2000) "Metin Çözümlemelerinde Yöntem Sorunu", Medya ve Kültür, Ankara: 1. Ulusal İletişim Sempozyumu Bildirileri.
- Kazancı, Metin (2002) Kamuda ve Özel Kesimde Halkla İlişkiler, Ankara: Turhan Kitabevi.
- Meyer, Thomas (2002) Medya Demokrasisi, Çev. Ahmet Fethi, İstanbul: İşBankası Yayınları.
- Pears, David (2004) Bilgi Nedir?, Çev. Abdülbaki Güçlü, Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.